

The article deals with aggregated results of modern medical and psychopedagogical study psychomovlennyevoho of patients with congenital cleft lip and palate from birth to 18 years.

Key words: congenital cleft lip and palate (VNHP), the structure of the defect, the functional system of language and speech (FSMM), phonological profile, semiotic subsystem FSMM, linhvopatolohichnyy syndrome subsystem programming and regulation of speech acts, speech dyzontohenez, basic components of mental ontogenesis mental dyzontohenez, types of mental development.

Отримано 23.2.2012

УДК 376 – 056.34.015.3

І.С. Марченко

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ДИЗАРТРІЄЮ ПРИ ДЦП

Стаття присвячена огляду особливостей комунікативної поведінки дітей із дизартрією при ДЦП. Подана методика та висвітлені результати експериментального дослідження.

Ключові слова: комунікативна поведінка, дизартрія, дитячий церебральний параліч.

Статья посвящена обзору особенностей коммуникативного поведения детей с дизартрией при ДЦП. Данная методика и освещены результаты экспериментального исследования.

Ключевые слова: коммуникативное поведение, дизартрия, детский церебральный паралич.

На сучасному етапі розвитку спеціальної педагогіки особливого значення набуває пошук інноваційних шляхів підготовки дітей із тяжкими порушеннями мовлення, і зокрема з дизартрією при ДЦП, до школи, що реалізували б напрями, визначені в “Концепції лінгвістичної підготовки аномальних дітей до шкільного навчання” (Є. Соботович, 1997), “Концепції державного стандарту освіти учнів з порушеннями мовленнєвого розвитку” (В. Тарасун, 2000), “Концепції стандарту

спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку” (Є. Соботович, 2002), у нерозривному зв’язку з онтогенезом мовленнєвого розвитку. Одним із напрямів розвитку особистості дитини є розвиток комунікативних умінь, які проявляються в процесі спілкування. Адже сформованість комунікативних навичок і умінь є суб’єктивною умовою ефективності соціалізації особистості.

Комунікація складає невід’ємну частину повсякденного життя і без неї дитина стає ізольованою від своїх близьких та оточення. Проблема комунікації при відсутності чи грубому порушенні саме мовленнєвої функції часто стає перешкодою для вираження повсякденних потреб, бажань та почуттів звичайним способом, створює труднощі в навчанні, ускладнює оцінку інтелектуальних можливостей.

Дослідженням мовленнєвих порушень у дітей із церебральними паралічами займалися багато фахівців, зокрема Данилова Л. А., Іпполітова М. В., Мастюкова Є. М., Приходько О. Г. та інші, які розглядали питання їхньої патофізіології, клініки та корекції. Як зазначають дослідники, мовленнєві розлади спостерігаються в 70–80% дітей із церебральними паралічами.

Зважаючи на те, що всебічний розвиток особистості є важливим надбанням дошкільного періоду, формування комунікативної поведінки дітей із дизартрією при ДЦП розглядається як процес підготовки до школи й особистісного становлення кожної дитини відповідно до її індивідуальних можливостей, що забезпечує успішність соціальної інтеграції дошкільника у шкільне життя.

Оцінити особливості комунікативного розвитку дітей із дизартрією при ДЦП є первинною необхідністю, оскільки порушення з боку комунікативної сфери буде призводити в подальшому до порушення адаптації дитини в школі та соціалізації її у суспільстві, що є, в свою чергу, необхідною умовою для повноцінного розвитку і розкриття можливостей кожної особистості.

Нами була розроблена експериментальна методика, метою якої було виявити особливості комунікативної поведінки дітей старшого дошкільного віку з дизартрією при ДЦП, а саме: бажання вступати у взаємодію з оточенням, уміння використовувати вербальні та невербальні засоби комунікації для спілкування з оточенням та для вирішення своїх потреб, особистісне відношення учасників до самого процесу спілкування.

Під час проведення діагностики ми враховували компенсаторні можливості дитини, а також здійснювали особистісно-орієнтований підхід: враховували особливості особистісного розвитку на даному віковому етапі кожної дитини.

Зважаючи на те, що будь-яка, навіть неумисна поведінка, незалежно від використання мовлення, має інформативний характер, під час

експерименту ми фіксували не лише поведінку дітей за основними параметрами, але і помічали і описували в "примітках" живу картину дитячої взаємодії. Конкретні прояви вербальної (висловлювання) або невербальної (вчинки, сварки, способи вираження уваги до однолітка на емоційному рівні) комунікації дають можливість оцінити рівень розвитку комунікативної поведінки дитини із дизартрією при ДЦП.

Для виявлення стану сформованості комунікативної поведінки у визначеній категорії дітей нами було розроблено систему експериментальних завдань, яка була реалізована у три етапи.

В процесі обстеження нами оцінювався не лише кінцевий результат, а й сам процес виконання завдань дитиною. У зв'язку з цим на III-му етапі передбачалось використання різних мір дозованої допомоги.

I етап був спрямований на вивчення анамнезу дітей із дизартрією за медичною і педагогічною документацією та з'ясування умов, що впливають на формування комунікативної поведінки в межах родини дітей із дизартрією при ДЦП.

Для отримання інформації за станом рухової та мовленнєвої активності було проведено попереднє ознайомлення з даними "Картки стану здоров'я і розвитку дитини", з основними медичними висновками та результатами логопедичного обстеження.

Для проведення анкетування батьків із метою з'ясування умов, що впливають на формування комунікативної поведінки в межах родини, нами була розроблена анкета, яка складалася з 14 (чотирнадцяти) запитань.

Батькам було запропоновано ознайомитись із запитаннями та підкреслити той варіант, який найбільш відповідає їх позиції, або, якщо такого немає – викласти свої думки в розділі "інше".

II етап передбачав спостереження за комунікативною взаємодією дітей у буденних (природних) ситуаціях, які повторюються, на території навчального закладу.

Метою спостереження було з'ясування умінь і можливостей дітей із дизартрією свідомо користуватися засобами комунікації в буденній ситуації під час спілкування з однолітками, вихователями; визначення виду діяльності – ігрової чи побутової (потребнісної), у якій комунікативна поведінка має більший обсяг сформованості.

Комунікативні можливості дітей оцінювалися за такими показниками:

а) ініціативність у спілкуванні – відображає бажання дитини звернути на себе увагу однолітка вербальними та невербальними засобами, спонукати до спільної діяльності, до вираження відношення до себе і своїх дій, розділити радість і засмучення;

б) чутливість до дій однолітка – відображає бажання і готовність дитини сприйняти його дії і відгукнутися на пропозиції (як вербально

так і невербально). Чутливість проявляється у відповідних на звернення однолітків діях дитини, в чергуванні ініціативи і дії у відповідь, в узгодженості власних дій із діями іншого, в умінні помічати побажання і настрої однолітків і підлаштовуватися під нього;

в) переважаючий емоційний фон – проявляється в емоційному забарвленні взаємодії дитини з однолітками: позитивною, нейтрально-діловою і негативною.

III етап передбачав використання "Методів проблемної ситуації".

Метою цього етапу було визначення уміння активно використовувати вербальні та невербальні засоби комунікації під час вирішення соціальних проблем у спеціально створених ситуаціях.

Дітям пропонувалося колективно виконання проблемних завдань.

Завдання 1. Складання картинки з частин.

Мета: з'ясування можливостей даної групи дітей до колективного вирішення поставленого завдання; визначення переважаючих засобів комунікацій дітей із дизартрією при ДЦП.

Зміст завдання: дітям було запропоновано складання картинок із чотирьох - п'яти окремих частин, а потім вигадати маленьке оповідання або казку за малюнком. Більша кількість – три частинки – складала основу картинки, інші частини навмисно сплутані. Кожна дитина повинна зібрати цілу картинку, обмінюючись частинками з товаришами.

Матеріал: частини картинок з тематики "Свійські тварини", "Дикі тварини", "Транспорт", "Комахи". Картинки складаються з чотирьох – п'яти елементів (частин).

Хід проведення: участь беруть троє або четверо дітей. Логопед роздає дітям набір частин картинок, в якому три елементи підходять один до одного, інші елементи – частини другої картинки.

Інструкція: " Ви дуже чемні і гарні дітки, і я хотіла зробити вам маленькі подаруночки – подарувати веселі картинки, але поки їхала до вас картинки посварилися і переплуталися. Треба усім разом розібрати частинки і скласти картинки, а потім кожен розповість про те, що вийшло".

Завдання 2. Класифікація тваринного світу.

Метою завдання є визначення здатності до колективної взаємодії дітей із дизартрією при ДЦП під час виконання завдання, зацікавленість діями однолітків, бажання допомогти один одному.

Зміст завдання: дітям було запропоновано розглянути і назвати зображених на картинках представників тваринного світу, а потім колективно розподілити їх на групи, залежно від середовища їх існування, наприклад: тварини - на суходолі, птахи - в небі, риби - у воді.

Ми також спостерігали, чи аргументували свої рішення (дії) діти під час виконання запропонованого завдання.

Матеріал: лото "Тварини".

Хід проведення: участь беруть троє дітей. Логопед викладає на стіл картки і пропонує всім їх роздивитися та назвати, хто на них зображений, а потім розкласти на купки, залежно від того, хто де існує: тварини – на суходолі, птахи – в небі, риби – у воді. Для полегшення роботи викладається три поля – суходіл, небо, вода.

Інструкція: "Подивіться уважно і скажіть, кого ви бачите на картках. А тепер усі разом розкладіть ці картки на поля, щоб на кожному були тварини, які живуть (існують) у відповідних природних умовах".

Під час роботи логопед може запитати будь-яку дитину, чому саме цю картку вона кладе до саме цієї купки. Потім логопед перепитує інших дітей, чи правильно вона (дитина) робить.

Завдання 3. Сюжетно-дидактична гра "Магазин".

Мета: з'ясування можливостей дитини із дизартрією при ДЦП до узгодження своїх дій із діями партнера по грі у відтворених типових, близьких до життєвого досвіду дітей ситуаціях із застосуванням доступних засобів комунікації.

Зміст завдання: використовуються елементи ігор "Частування" і "Магазин". Кожна дитина повинна приготувати будь-яку страву з певного набору продуктів, які, попередньо, необхідно придбати в магазині, і погостити гостей (іграшку, вихователя, друзів).

Матеріал: для гри використовуються іграшкові набори посуду, муляжі овочів та фруктів та інших продуктів, іграшкові гроші або предмети-замінники.

Хід проведення: у грі беруть участь одночасно декілька дітей із тих, хто захоче відгукнутися на пропозицію пограти.

Пропонується вибрати страву, яку б хотіла приготувати дитина для своїх гостей, але перед цим треба придбати продукти у магазині. Дітям пропонується обрати продавця для магазину.

Інструкція: Логопед звертається до дітей: "Уявіть собі, що до вас повинні прийти гості, і їх треба погостити чимось смачненьким. Давайте подумаємо, хто і яку страву буде готувати. А для того, щоб цю страву приготувати треба купити в магазині необхідні продукти. Ось магазин, тут є все, що може вам знадобитися. Оберіть продавця, і він допоможе вам придбати будь-який товар. Якщо ви забули як називається те, що вам потрібно, можете його описати, або зобразити символічно".

На основі представленої експериментальної методики виявлення стану сформованості комунікативних умінь та навичок у дітей із

дизартрією при ДЦП у різних ситуаціях спілкування нами були розроблені оцінні критерії та рівні виконання завдань.

Із опитування батьків ми з'ясували, що 78% (14) дітей відчують потребу в спілкуванні і прагнуть спілкуватися з усіма людьми, 22% (4) дітей спілкуються дуже мало; 28% (5) дітей спілкуються тільки з дуже близькими людьми (з батьками) і тільки їм надають перевагу; 33% (6) дітей виявляють бажання спілкуватися тільки зі знайомими; 39% (7) однаково йдуть на контакт як зі знайомими так і з незнайомими людьми; 78% (14) дітей виявляють бажання і зацікавленість у спілкуванні з незнайомими людьми, 16% (3) дітей сором'язливі, і важко та повільно йдуть на контакт; 6% (1) дитина; взагалі не виявляє бажання до спілкування.

Відносно спілкування в сім'ї 83% (15) батьків надають своїм дітям можливість реалізувати свій мовленнєвий потенціал і будують бесіду таким чином, щоб надати дитині можливість висловитись; 16% (3) батьків будують розмову, заздалегідь плануючи можливість відповіді з боку дитини "Так" або "Ні", або за обставинами; із них десять 55% (10) батьків вважають, що в них є проблеми в спілкуванні з дітьми, зазначаючи такі фактори – не розуміють, що говорить дитина, проблеми під час вирішення побутових питань (наведення ладу в особистих речах), проблеми в навчанні, якщо дитина виявляє агресивне ставлення до предметів, або навчання в цілому;

Майже всі батьки (95%) зазначають, що діти намагаються використовувати всі властиві людині комунікативні форми спілкування (міміка, рухи, прояв почуттів) згідно ситуації, і лише одна (5%) дитина використовує під час спілкування додатково комп'ютер.

Спостереження за комунікативною поведінкою дітей у буденних ситуаціях у навчальному закладі показало, що 22% (4) дітей активно спілкуються, залучають інших дітей до своїх дій і пропонують різні варіанти взаємодії, проявляють наполегливість в досягненні своєї мети, легко вступають в діалог із оточенням. У своєму спілкуванні використовують, як мовленнєві, так і немовленнєві засоби – поза тіла, міміку, жести; користуються тактильними рухами – рукостискання, поплескування по плечу, або дотики до співрозмовника; дистанцію витримують особистісну.

Ці діти із задоволенням відгукуються на ініціативу однолітків, активно підхоплюють їх ідеї, в їх ігровій діяльності і під час спілкування відмічається позитивний емоційний фон. Це I рівень сформованості комунікативної поведінки дітей у звичних ситуаціях.

Діти, що опинились на II рівні – 22% (4) не завжди відповідають на пропозиції однолітків взяти участь в грі або в іншій дії, іноді проявляють ініціативу, але не проявляють наполегливість. Мовлення частіше має ситуативний характер. Діти не в повному обсязі використовують немовленнєву комунікацію – їх погляд спрямований на об'єкт спілкування,

але не тривалий, не частий; зрідка користуються експресивно-виразними рухами, міміка не забарвлена емоційно, жестами користуються в малому обсязі; тактильні рухи використовують рідко. У цієї групи дітей переважає нейтрально-діловий емоційний фон.

Діти із III рівнем – 44% (8) розвитку комунікативної поведінки у звичних умовах у край рідко проявляють активність, вони безініціативні, але можуть залучатися до гри, спілкування підтримують на разі звернених запитань. Деякі діти швидко втрачають зацікавленість і надають перевагу індивідуальній грі. Під час спілкування візуально-контактний погляд тимчасовий, не утримують на об'єкті спілкування; міміка майже відсутня, іноді є посмішка, жести не використовують; не користуються тактильними рухами. Можуть наблизитись ближче до об'єкту спілкування, якщо отримають підказку від дорослого. Переважає негативний емоційний фон.

Діти із IV рівнем – 11% (2) розвитку комунікативної поведінки у звичних буденних ситуаціях взагалі не проявляють ніякої активності, вони не відповідають на пропозиції однолітків взяти участь в грі, або пасивно йдуть за іншими. Візуальний контакт не тримають, погляд не спрямований на об'єкт спілкування, міміка відсутня, іноді присутня посмішка, жестами та тактильними рухами не користуються; дистанція втримується соціальна, або публічна. Іноді наближаються ближче до співрозмовника, якщо отримують наказ дорослого, або їх наполегливо будуть запрошувати підійти. Звернене мовлення розуміють. Емоційний стан цих дітей може змінюватись від позитивного до негативного з проявами агресії. Ігрова діяльність предметно-маніпулятивна.

Визначаючи особливості комунікативної поведінки дітей, їх бажання та здібності до навмисної взаємодії, уміння активно використовувати вербальні та невербальні засоби комунікації під час вирішення соціальних проблем у спеціально створених ситуаціях, ми відзначили, що поведуть себе діти приблизно так само, як і у звичних умовах (Табл. 1).

Табл.1.

Кількісні показники рівня розвитку комунікативної поведінки дітей із дизартрією при ДЦП у проблемних ситуаціях

Категорія дітей	Завдання III етапу	Рівні виконання завдань у %			
		I	II	III	IV
Діти з дизартрією при ДЦП	1 завдання	33	33	22	11
	2 завдання	17	11	56	16
	3 завдання	22	-	28	44
Діти із нормальним розвитком	1 завдання	100	-	-	-
	2 завдання	72	28	-	-
	3 завдання	72	22	6	-

Аналіз та зіставлення результатів експериментального дослідження дозволив виділити чотири загальні рівні розвитку комунікативної поведінки в дітей із дизартрією при ДЦП та нормальним мовленнєвим розвитком: високий, достатній, середній та низький.

За рівнем розвитку комунікативної поведінки серед дітей старшого дошкільного віку із дизартрією при ДЦП ми виділили такі групи:

- діти, які використовують під час спілкування як мовленнєві так і немовленнєві засоби комунікації, легко вступають в контакт із партнерами по грі, проявляють зацікавленість як умовою завдання, так і діями однолітків, ініціативні, наполегливі, вміло узгоджують свої дії із діями партнерів по ігровому процесу. Добре орієнтуються під час виконання завдань та ігор, та можуть надати допомогу іншим – високий рівень (22% дітей);

- діти, які розуміють співрозмовника, вступають в діалог, але беруть участь у діалозі пасивно (відповідаючи на питання); зацікавленість до завдання проявляють після додаткових пояснень; свої дії намагаються узгоджувати з діями інших учасників гри, але не проявляють ініціативу; надати допомогу партнерам по грі неспроможні; невербальні засоби використовують не в повному обсязі – погляд на співбесідника не тривалий, зрідка користуються експресивно-виразними рухами, жести та тактильні рухи використовують тільки після підказки – достатній рівень (11% дітей);

- діти, які мають збіднений словниковий запас, малоактивні не проявляють наполегливості, майже не проявляють емоції; завдання та дії партнерів по грі дітей не зацікавлюють. Невербальні засоби під час спілкування майже не використовують, жестами та тактильними рухами не користуються. Для виконання завдання потребують допомоги експериментатора – середній рівень (51% дітей);

- діти, що мають значні труднощі у використанні вербальних та невербальних засобів комунікації. Ці діти неактивні, мовчать, не вступають в мовленнєве спілкування, погано йдуть на контакт, не проявляють ініціативу та емоції, усамітнюються і грають наодинці. Невербальна комунікація з оточенням в межах вирішення своїх нагальних потреб. До будь-якої дії залучаються тільки за допомогою експериментатора – низький рівень (16%).

Отже, як бачимо, ці діти перебувають на значно нижчій сходинці формування комунікативної поведінки, ніж їх однолітки, які розвиваються нормально. Вказана категорія дітей є досить

неоднорідною за рівнями розвитку комунікативної поведінки, а саме – за ініціативністю у спілкуванні та обсягом знань, умінь та навичок використання як вербальних так і невербальних засобів комунікації. Причинами цього є: обмеженість мовленнєво-рухових можливостей; порушення мовленнєвої моторики; особливості психічного розвитку, недосконалість соціального виховання, відсутність особово-орієнтованого підходу до навчання. В наслідок цього відбувається порушення соціальних контактів дітей зазначеної категорії.

Це свідчить про необхідність ранньої діагностики розвитку комунікативної поведінки дітей дошкільного віку з дизартрією при ДЦП, а виявлені порушення мають бути враховані під час розроблення відповідних педагогічних заходів із розвитку комунікативної поведінки цих дітей.

Список використаних джерел

1. Мастюкова Е.М. Нарушение речи у детей с церебральными параличами: Кн. для логопеда / Е.М. Мастюкова, М.В. Ипполитова. – М.: Просвещение, 1985. – 192 с.
2. Смирнова И.А. Логопедическая диагностика, коррекция и профилактика нарушений речи у дошкольников с детским церебральным параличом. Алалия, дизартрия, ОНР. – СПб: Детство – ПРЕСС, 2007. – 260 с.
3. Соботович Е.Ф. Концепції стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку. – Режим доступу: [http:// www.logopedia. nm.ru./Sob-KS.htm](http://www.logopedia.nm.ru./Sob-KS.htm). – Заголовок з екрану.
4. Тарасун В.В. Корекційно-превентивне навчання дітей з особливими потребами: сутність, концептуальні підходи, значення Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: 36. наукових праць. – К.: Університет "Україна", 2004. – 448 с.

The article is devoted assessment to features of communicative behaviour children with cerebral palsy. The experimental method of research and generalized date of analyze are represented in this article.

Keywords: communicative behavior, dysarthria, cerebral palsy.

Отримано 23.2.2012